

Паталаха Валерій Федорович

## Роль європейської ідентичності в основних теоріях європейської інтеграції

УДК 327.82

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.16>

Паталаха Валерій Федорович  
кандидат філософських наук, докторант  
Інституту держави і права  
імені В. М. Корецького  
Національної академії наук України  
вул. Трьохсвятительська, 4,  
Київ, Україна  
ORCID: 0009-0000-7567-2985

*Розглянуто теоретичні підходи до формування спільної європейської ідентичності у ході євроінтеграційного процесу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку шляхів консолідації української нації з урахуванням досвіду створення європейської ідентичності. Виділено три основних теорії європейської інтеграції: неофункціоналізм, постфункціоналізм та міжурядовий підхід й проаналізовано їх розуміння значення колективної ідентичності для об'єднання Європи. Неофункціоналізм приділяв мало уваги думці громадян та ігнорував важливість формування колективної європейської ідентичності. Неофункціоналісти не вважали відсутність європейської ідентичності серйозною проблемою для об'єднання Європи. У міжурядовому підході перспектива формування спільної європейської ідентичності майже не розглядається, оскільки вважалося, що колективна ідентичність пов'язана насамперед з державою-нацією. Його представники вважають, що національні ідентичності є дуже резистентними до змін і становлять головну перешкоду для європейської інтеграції. Наголошуючи насамперед на національних інтересах і національних урядах, а не на регіональних організаціях, цей підхід зосереджується на політичних елітах та не включає масову політику до свого аналізу. З точки зору постфункціоналізму, поява європейської ідентичності можлива і не обов'язково шкодить національним ідентичностям. Протен колективні ідентичності є дуже стабільними, і перехід від виключно національної до європейської ідентичності значно відстає від процесу побудови європейських інституцій. Однозначної відповіді на питання, чи призводять кризи до посилення громадської підтримки поглиблення європейської інтеграції (відповідно до положень неофункціоналізму), чи навпаки – до послаблення переваг інтеграції (що підтверджує постфункціоналістські очікування) немає.*

**Ключові слова:** ідентичність, неофункціоналізм, постфункціоналізм, міжурядовий підхід, європейська інтеграція, консолідація.

**Вступ.** Важливість консолідації громадян, формування спільної думки щодо певних питань, формування і зміцнення спільної колективної ідентичності для реалізації масштабних завдань, ефективного здійснення державної політики можна проаналізувати на прикладі Європейського Союзу. Вітчизняними дослідниками досліджувалася низка аспектів, пов'язаних з теоріями європейської інтеграції (зокрема І. Баркаловою, С. Скрилем, та іншими), однак у контексті формування європейської ідентичності це питання не розглядалося.

**Метою** статті є дослідження розуміння формування європейської ідентичності основними теоріями європейської інтеграції: неофункціоналізмом, постфункціоналізмом та міжурядовим підходом.

**Методи дослідження.** Для досягнення поставленої мети застосовувався системний підхід, порівняльний та історичний аналіз для визначення позицій основних представників теорій євроінтеграції щодо необхідності формування європейської ідентичності.

**Результати.** Європейська ідентичність і підтримка європейської інтеграції тісно пов'язані між собою, але є різними феноменами. Громадянин може відчувати прив'язаність до Європи й вважати себе європейцем, але критично ставитися до самої європейської інтеграції або її курсу. Однак соціологічні дослідження свідчать про те, що європейська ідентичність і підтримка європейської інтеграції стають дедалі тісніше пов'язаними між

собою. Якщо раніше дослідники підтримки ЄС здебільшого пояснювали її з погляду утилітарних розрахунків витрат і вигод [4], то останні праці наголошують на важливості колективних ідентичностей у структуруванні підтримки європейської інтеграції [3, 12], що є передумовою для формування європейської ідентичності.

Традиційно виділяють три великі теорії європейської інтеграції – неофункціоналізм, міжурядовість та постфункціоналізм.

Один з основоположників неофункціоналізму Е. Хаас визначив три основні рушійні сили європейської інтеграції: 1) регіональні еліти, які шукають ефективних методів управління; 2) транснаціональні організації, зацікавлені у кращому представництві своїх інтересів; 3) непередбачувані наслідки, що підштовхують регіональні інституції до поглиблення інтеграції (те, що починається як раціональна відповідь на функціональний тиск, спрямований на інтеграцію, незабаром створює непередбачувані наслідки, спрямовані на ще більшу інтеграцію) [6, р. 627].

Неофункціоналізм практично не визнає за пересічними громадянами спроможності впливати на європейську інтеграцію. Так Е. Хаас вважав можливим ігнорувати євроскептицизм громадян європейських держав, оскільки їм бракувало знань для розуміння європейської інтеграції, яка, до того ж реалізувалася на перших етапах бюрократії, ізольованими від впливу громадськості, тому й невідчутними їм [7, р. 17–18].

Однак згодом неофункціоналісти почали приділяти більше уваги громадській думці. Так Л. Ліндберг та С. Шейнгольд більше цікавилися настроями громадян, ніж еліти, оскільки вони вважали проєвропейські настрої європейських політиків само собою зрозумілими, але бачили потенціал для євроскептицизму серед громадян. Проаналізувавши дані опитувань громадської думки з 1950-х до кінця 1960-х років вони дійшли висновку, що підтримка системи та, меншою мірою, колективна ідентичність зростали. Цей висновок переконав їх у тому, що існує «дозвільний консенсус» *permissive consensus* громадськості щодо подальшої інтеграції [14, р. 62].

Неофункціоналісти пропонують різні погляди на те, чи може євроінтеграція стати суперечливим політичним питанням, і якщо так, то яким чином. У своїй праці «Поза національною державою» Е. Хаас застерігає, що четвертий (і останній) етап інтеграції до федеративної держави може зіткнутися з націоналістичною реакцією [5].

Два протилежних сценарії подальшого розвитку євроінтеграційного проєкту представили Л. Ліндберг та С. Шейнгольд: 1) подальша інтеграція та зростання підтримки проєкту Об'єднаної Європи взаємодоповнюватимуть одна одну; 2) посилення «тенденції до радикальної політики, що ґрунтується на різкому соціальному розколі і тягне за собою мобілізацію широких верств населення» [14, р. 251], у результаті чого не варто розраховувати на зростання підтримки поглиблення інтеграції. Однак вони дійшли висновку, що в умовах економічного зростання і поширення цінностей середнього класу на робітничий клас перший сценарій є ймовірнішим, тому політики можуть і надалі розраховувати на цей консенсус [14, р. 274–278].

Свою чергою Ф. Шміттер враховував можливість того, що європейська інтеграція може стати суперечливим питанням і що громадська думка може відігравати вирішальну роль у процесі інтеграції. Однак згодом він відзначав, що неофункціоналісти не передбачали негативної політизації: «Що не було передбачено, так це те, що ця мобілізація радше загрожуватиме, ніж сприятиме інтеграційному процесу. За неофункціоналістським сценарієм, масова громадськість буде піднята на захист *acquis communautaire* проти опору укорієних національних політичних еліт, які прагнуть увічнити свій статус гаранта суверенітету» [18, р. 211].

Хоча ідентичність відігравала незначну роль у теорії Е. Хааса, проте він розглядав політичну спільноту як результат успішної інтеграції. На його думку, «політична спільнота... – це стан, в якому окремі групи та індивіди виявляють більшу лояльність до своїх центральних політичних інститутів, ніж до будь-якої іншої політичної влади», і процес політичної інтеграції повинен привести до такої лояльності та формування такої спільноти на центральному рівні [7, р. 5].

З точки зору неофункціоналізму, національна ідентичність громадян сама по собі не є перешкодою для європейської інтеграції. Е. Хаас визнавав, що люди можуть мати як європейську, так і національну ідентичність, тому що вони не конфліктують одна з одною, або ж особи здатні ігнорувати ці суперечності. Більше того, Е. Хаас твердо вірив у силу інтересів, що домінують над ірраціональністю ідентичності: «первісна сила націоналізму буде переможена утилітарно-інструментальним прагненням людини покращити своє життя, матеріально і з точки зору статусу, а також нормативної задоволеності» [7, р. XIII–LVI].

Таким чином, неофункціоналізм приділяв мало уваги думці громадян та ігнорував важливість формування колективної європейської ідентичності. Політизація, якщо й мала місце, то переважно для мобілізації виборців на користь європейської інтеграції. Неофункціоналісти не вважали відсутність європейської ідентичності серйозною проблемою для об'єднання Європи.

Один з відомих представників міжурядового підходу С. Гоффманн дав негативну відповідь на ймовірність «розчинення» держав-націй в загальноєвропейському проєкті. На його думку, європейські держави-нації залишатимуться найважливішими, якщо не єдиними, акторами на міжнародній арені [10]. Міжурядовий підхід відкидає ідею самодостатнього інтеграційного процесу і розглядає європейську інтеграцію як результат раціонального і прорахованого торгу між національними урядами, які зважують витрати та вигоди від співпраці з погляду власних національних інтересів. Держави готові делегувати повноваження у сферах «низької політики», таких як економічне співробітництво, але без ентузіазму відмовляються від суверенітету у «високій політиці», яка тісніше пов'язана з національним суверенітетом.

Інший представник цього напрямку – Е. Моравчик запропонував концепцію ліберального міжурядового підходу [15]. Він зосередився на аналізі підходів до укладення міждержавних договорів договору та економічних інтересах, результатом чого стало уявлення про європейську інтеграцію як найнижчий спільний знаменник серед незалежних держав, заснований на формуванні їхніх національних преференцій, міжурядових переговорах та вірності взятим зобов'язанням.

Наголошуючи насамперед на національних інтересах і національних урядах, а не на регіональних організаціях, міжурядовий підхід так само, як і неофункціоналізм, зосереджується на політичних елітах та не включає масову політику до свого аналізу. Тим не менш, існує певний простір для включення громадської думки у цей дискурс. Міжурядовий підхід має імпліцитне розуміння громадської думки у перевагах національних держав. Внутрішні інтереси, що формують націо-

нальні преференції у дворівневій грі європейської політики, «потенційно можуть відігравати певну роль для громадської думки, якщо припустити, що питання ЄС є достатньо важливими, щоб впливати на електоральні стимули національних політиків» [8, р. 239]. Внутрішня громадська думка обмежує простір для прийняття рішень, доступний для національних політиків, коли вони беруть участь в угодах на рівні ЄС. Однак залишається незрозумілим, як саме встановлюється зв'язок між національними лідерами та виборцями поза впливом внутрішніх економічних груп [15].

Хоча представники міжурядового підходу не розглядають політизацію як таку, два чинники можуть сприяти кращому розумінню та прогнозуванню зростаючої суперечливості та політичної ваги європейської інтеграції. Перший стосується розмежування між «високою» і «низькою» політикою, запропонованою С. Гоффманом. А другий полягає у стійкості національних ідентичностей, що створює передумови для виникнення конфліктів, коли європейська інтеграція переходить у сферу високої політики.

Згідно з міжурядовим підходом, національні ідентичності є дуже резистентними до змін і становлять головну перешкоду для європейської інтеграції. С. Гоффман розрізняє: 1) національну свідомість, 2) національну ситуацію і 3) націоналізм. «Якщо національна свідомість – це почуття, а національна ситуація – стан, то націоналізм – це доктрина, ... яка надає нації у світових справах абсолютну цінність і найвищий пріоритет» [9, р. 868]. Взаємодія між цими трьома чинниками визначає рамки зовнішньої політики, в яких можуть діяти політичні лідери. Іншими словами, національні лідери обмежені національною ідентичністю і спадщиною національної держави.

У міжурядовому підході перспектива формування спільної європейської ідентичності майже не розглядається, оскільки колективна ідентичність пов'язана насамперед з державою-нацією. Зокрема С. Гоффманн констатував, що європейські держави-члени все ще занадто різноманітні й занадто розділені, щоб бути об'єднаними, а імпульс у цьому напрямку може виходити тільки від сміливих політичних лідерів, які відсутні [10, р. 21]. Проте він не виключав поєднання національної ідентичності та підтримки інтеграції: «Не можна навіть припустити, що сильна національна свідомість стане перешкодою для об'єднавчих рухів, адже цілком можливо, що нація переконає себе в тому, що її «згуртованість і самобутність» найкраще збережеться в більшому утворенні» [9, р. 867–868].

Отже, обидва напрями в рамках міжурядового підходу враховують думку громадян лише опосередковано і не бачать потенціалу для політизації колективних ідентичностей, яка може перешко-

дити європейській інтеграції або ж призвести до розпаду Об'єднаної Європи. Хоча представники ліберального міжурядового підходу і звертаються до питань колективної ідентичності, але робить це переважно на рівні еліт і розглядають національні ідентичності як перешкоду для реалізації геополітичних проєктів. Загалом цей напрям не бачить реального потенціалу для формування спільної європейської ідентичності.

Найбільші відомі представники постфункціоналізму – Л. Ходж та Дж. Маркс стверджують, що хоча регіональна інтеграція може бути зумовлена «невідповідністю між ефективністю та існуючою структурою влади» [11, р. 2], але її результат є наслідком політичного конфлікту навколо колективних ідентичностей, а не відображенням ефективності.

Вони стверджують, що з моменту підписання Маастрихтського договору доречно говорити про «стримуючий дисонанс» європейської громадськості. Європейська інтеграція стала дуже політизованим питанням і тому нині політики уже не можуть ігнорувати думку громадян. Такий розвиток подій пов'язаний зі зростаючою актуальністю питань ЄС, оскільки європейська інтеграція дедалі відчутніше впливає на повсякденне життя громадян держав-членів. Більше того, «після Маастрихтської угоди 1991 року прийняття рішень щодо європейської інтеграції увійшло в напружений світ партійної конкуренції, виборів і референдумів» [11, р. 7]. У пошуках демократичної легітимності політики ЄС відкрили колись ізольований процес прийняття рішень для громадського контролю. Європейські громадяни отримали можливість висловлювати свою критику на національних та європейських виборах і референдумах, а їхні представники в Європарламенті дедалі більше зрівнювалися в правах з Радою ЄС. Така політизація змінила зміст і процес прийняття політичних рішень в ЄС [11, р. 8].

Цей новий політичний конфлікт навколо європейської інтеграції відбувається не за логікою поділу на лівих і правих, а радше в неекономічному вимірі – від зелених /альтернативних /ліберальних до радикалізму /авторитаризму / націоналізму [13]. В основі цього поділу лежить те, чи вважають люди себе приналежними виключно до національної спільноти, чи (також) європейцями. Цей конфлікт щодо європейської інтеграції та, відповідно, імміграції дедалі більше структурує європейську та внутрішню політику загалом. Тому європейську інтеграцію можна розглядати як критичний момент, що спричинив новий розкол, який називають транснаціональним [13] або вибором між кочовим або осілим способом життя [1].

З точки зору постфункціоналізму, поява європейської ідентичності можлива і не обов'язково шкодить національним ідентичностям. Однак Л. Ходж та Дж. Маркс стверджують, що колективні

ідентичності є дуже стабільними, і перехід від виключно національної до європейської ідентичності значно відстає від процесу побудови європейських інституцій. Посилаючись на дані опитувань до 2009 року, вони роблять висновок про відсутність жодних доказів «зсуву в бік менш ексклюзивних національних ідентичностей з початку 1990-х років.... Доки не відбудеться зміни поколінь, Європа стикатиметься з напругою між швидкою зміною юрисдикції та відносно стабільною ідентичністю» [11, р. 12–13].

Загалом постфункціоналізм наголошує на політизації винятково національних ідентичностей, що обмежує процес і зміст європейської інтеграції. Удосконалення каналів демократичного представництва і дедалі більша участь осіб, які приймають рішення в ЄС, у сферах, що належать до основних повноважень держави, підвищили політичну значущість європейської інтеграції й тісніше пов'язали її з колективною ідентичністю. Хоча масова європейська ідентичність можлива, її формування відбувається набагато повільніше, ніж розбудова європейських інституцій.

Нещодавні кризи на Європейському континенті дали можливість перевірити теоретичні припущення цих теорій. Т. Борзель та Т. Ріссе стверджують, що постфункціоналізм допомагає нам зрозуміти Шенгенську кризу, коли політики не змогли ефективно розв'язати проблеми через страх перед суспільною реакцією [2]. На противагу цьому, він не може пояснити посилення інтеграції під час кризи Європейського валютного союзу (ЄВС) – модель, яка краще вписується в неофункціоналістські та міжурядові пояснення. Аналогічно, Ф. Шимельфенніг стверджує, що криза ЄВС була б найбільш вірогідним випадком ефективного обмеження диспозиції, але європейські політики все одно змогли просунути європейську технократичну інтеграцію далі, залучивши ще більш закриту організацію – Міжнародний валютний фонд [17]. Тим не менш, політики досі уникали справжнього розподілу та перерозподілу ризиків у формі, наприклад, європейської допомоги по безробіттю.

Проте однозначної відповіді на питання, чи призводять кризи до посилення громадської підтримки подальшої інтеграції (відповідно до неофункціоналізму), чи навпаки – до послаблення переваг інтеграції (що підтверджує постфункціоналістські очікування) немає. Хоча кризи справді відкривають «вікна можливостей для подальшої інтеграції, існує чіткий поділ між країнами щодо типу інтеграції» [16, р. 26].

Вихід Великобританії з ЄС за результатами референдуму є підтвердженням важливості політики формування європейської ідентичності, оскільки домінування національної ідентичності не лише гальмувало євроінтеграцію країни, а й призвело до виходу з об'єднавчого проекту.

**Висновки.** Отже, ці три теорії по-різному підходять до розуміння важливості консолідації та формування у громадян держав-членів спільної європейської ідентичності. Неофункціоналісти бачили потенціал для зростання політизації процесу європейської інтеграції, хоча переважно з позитивною оцінкою. Міжурядовий підхід слушно вказує на різницю між низькою політикою, де суверенітет легко передається наднаціональним інституціям, і високою політикою, яку політики й громадськість намагаються ретельно оберігати від зовнішніх впливів. Більше того, цей підхід може краще пояснити спротив європейській інтеграції в окремих державах-членах, ніж неофункціоналізм, оскільки він усвідомлює резистентність національних ідентичностей, які не можуть бути легко заміщені інтеграційними проектами. Іншими словами неофункціоналізм та міжурядовий підхід недооцінюють деструктивний потенціал політики ідентичності в європейській інтеграції. Хоча обидва підходи враховують можливість глухого кута в інтеграційному процесі, вони не розглядають можливостей для дезінтеграції. Це пов'язано з тим, що вони зосереджені на елітах, а не на масовій політиці, а і розглядають акторів, які послуговуються раціональними аргументами та не піддаються емоційному впливу національної ідентичності. На противагу цьому, постфункціоналізм детально аналізує політику ідентичності та конфлікт між функціональним тиском на інтеграцію та колективною ідентичністю. Тому він може дати краще пояснення дезінтеграційних процесів у європейській політиці. Однак сповільнення темпів євроінтеграції протягом останнього десятиліття, низка кризових явищ свідчать, що відсутність спільної європейської ідентичності на сьогодні є однією з ключових перешкод для переходу на якісно новий рівень європейської інтеграції.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Bartolini S. *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring Between Nation State and the European Union*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
2. Börzel T.A., Risse T. From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicisation, and identity politics. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. №1. P. 83–108.
3. Citrin J., Sides J. More than nationals: how identity choice matters in the new Europe / R. Herrmann, M. Brewer, T. Risse (eds) *Transnational Identities: Becoming European in the EU*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2004. P. 161–185.
4. Gabel M.J. *Interests and Integration: Market Liberalization, Public Opinion, and European Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.
5. Haas E. *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization*. Colchester: ECPR Press, 2008.

6. Haas E. The study of regional integration: reflections on the joy and anguish of pretheorizing. *International Organization*. 1970. Vol. 24. № 4. P. 607–646.
7. Haas E. *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. London: Stevens and Sons, 1958.
8. Hobolt S.B., Wratil C. Public opinion and the crisis: the dynamics of support for the euro. *Journal of European Public Policy*. 2015. Vol. 22. № 2. P. 238–256.
9. Hoffmann S. Obstinate or obsolete? The fate of the nation-state and the case of Western Europe. *Daedalus*. 1966. Vol. 95. № 3. P. 862–815.
10. Hoffmann S. Europe's identity crisis revisited. *Daedalus*. 1994. Vol. 123. № 2. P. 1–23.
11. Hooghe L., Marks G. A postfunctionalist theory of European integration: from permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. № 1. P. 1–23.
12. Hooghe L., Marks G. Calculation, community and cues. *European Union Politics*. 2005. Vol. 6. № 4. P. 419–443.
13. Hooghe L., Marks G. Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*. 2018. Vol. 25. № 1. P. 83–108.
14. Lindberg L., Scheingold S. *Europe's Would-be Polity. Patterns of Change in the European Community*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1970.
15. Moravcsik A. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London: Routledge, 1998.
16. Nicoli F. Integration through crises? A quantitative assessment of the effect of the Eurocrisis on preferences for fiscal integration. *Comparative European Politics*. 2018. Vol. 17. № 1. P. 397–425.
17. Schimmelfennig F. European integration in the euro crisis: the limits of postfunctionalism. *Journal of European Integration*. 2014. Vol. 36. № 3. P. 321–337.
18. Schmitter P.C. On the way to a post-functionalist theory of European integration. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. № 1. P. 211–215.

## The role of European identity in the main theories of European integration

Patalakha Valerii Fedorovich

PhD Candidate of Philosophy,  
Doctoral Student  
Koretsky Institute of State  
and Law of the National Academy  
of Sciences Ukraine  
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine  
ORCID: 0009-0000-7567-2985

*The article considers theoretical approaches to the formation of a common European identity in the course of the European integration process. The relevance of the study is stipulated by the need to find ways to consolidate the Ukrainian nation, taking into account the experience of creating a European identity. The author identifies three main theories of European integration: neo-functionalism, post-functionalism and intergovernmentalism, and analyses their understanding of the importance of collective identity for the unification of Europe. Neo-functionalism paid little attention to the opinions of citizens and ignored the importance of forming a collective European identity. Neo-functionalists did not consider the lack of a European identity to be a serious problem for the unification of Europe. In the intergovernmentalism, the prospect of forming a common European identity is hardly considered, as it is believed that collective identity is primarily associated with the nation-state. Its representatives believe that national identities are very resistant to change and constitute the main obstacle to European integration. Emphasising national interests and national governments rather than regional organisations, this approach focuses on political elites and does not include mass politics in its analysis. From the perspective of post-functionalism, the emergence of a European identity is possible and does not necessarily harm national identities. However, collective identities are very stable, and the transition from an exclusively national to a European identity lags far behind the process of building European institutions. There is no clear answer to the question of whether crises lead to increased public support for deepening European integration (in line with neo-functionalism) or, on the contrary, to a weakening of the benefits of integration (which confirms post-functionalist expectations).*

**Key words:** identity, neo-functionalism, post-functionalism, intergovernmentalism, European integration, consolidation.